

ISSN 0543-1220 | UDC 82(05)

# ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

Др ИСИДОРА БЈЕЛАКОВИЋ, секретар, др ЈОВАН ДЕЛИЋ,  
др БОЈАН ЂОРЂЕВИЋ, др ПЕР ЈАКОБСЕН, др ОЛГА КИРИЛОВА,  
др МАРИЈА КЛЕУТ, др ПЕРСИДА ЛАЗАРЕВИЋ ДИ ЂАКОМО,  
др ГОРАН МАКСИМОВИЋ, др ГОРАНА РАИЧЕВИЋ, др ИВО ТАРТАЉА,  
др СВЕТЛАНА ТОМИН, др РОБЕРТ ХОДЕЛ, др ВИДА ЏОНСОН ТАРАНОВСКИ

Главни и одговорни уредник

Др ЈОВАН ДЕЛИЋ

КЊИГА ШЕЗДЕСЕТ ЧЕТВРТА (2016), СВЕСКА 3

МАТИЦА СРПСКА

## СТРАТИГРАФИЈА СРПСКЕ УСМЕНЕ ПОЕЗИЈЕ

(Бошко Сувајџић. *Орао се вијаше*. Ниш – Београд:  
Филозофски факултет – Филолошки факултет, 2014, 414 стр.)

Монографија Бошка Сувајџића *Орао се вијаше* објављена је 2014. године у оквиру Библиотеке Litteraria Serbica Филозофског факултета у Нишу, која окупља значајне академске радове из области језика и књижевности. Наслов преузет из првог стиха наше најраније забележене песме упућује на предмет истраживања – предвуковски записи српске усмене поезије. Ова књига настајала је дуго и грађена систематски готово две деценије. Неки њени делови објављивани су као посебне студије, али су за потребе овог издања преиначени, допуњени и усклађени са новим ауторовим истраживањима. Тако је настала нова, заокружена и целовита монографија која утврђује хронологију слојева нашег најстаријег певања и разматра његове поетске одлике.

Уводна тематска целина историографски је осврт на кључна питања наше народне књижевности – њено порекло и старост, и везе предвуковских и вуковских записа. Аутор доноси прецизан попис помена и записа наше усмене баштине до XIX века. Рани трагови, узгредне белешке о певачима и гулама у списима византијских историчара и хришћанској литератури, иако тек обриси, чврсто сведоче да је и десет векова пре првог записа бугарштице о тамновању Јанка Сибињанина, крајем XV века, народна књижевност била већ увелико присутна међу Јужним Словенима. Потоњи записи песама и предања, расути по депешама посланика, путника и трговаца, међу белешкама свештеника, летописаца и хроничара, много су јаснији трагови некадашњег певања. Рукописне збирке учених људи с краја XVII и почетка XVIII века, откривене у месним приморским и црквеним архивима, а обједињене у Богишићевом зборнику и заоставштини, сачувале су од заборавља бугарштице, најстарији слој јужнословенског епског певања.

Следи исцрпан дијахронијски преглед најзначајнијих студија о старости, пореклу и месту настанка наше епике, почев од првих Вукових запажања, преко дивергентних разматрања Руварца, Миклошића, Јагића, Нодила, Маретића, Серензена, Новаковића, Јиречека, Халанског, Павла Поповића, Костића, Матића, Латковића, па све до новијих, двадесетовековних теорија.

Кад је реч о односу предвуковских и вуковских записа, Сувајџић потврђује везу између бугарштица, сремских рукописних песмарица и Вукових збирки. Вук није штампао народне песме из старијих рукописа, а поуздано се зна да је покушавао да дође до Дубровачког рукописа Библиотеке Мале браће. С друге стране, записи усменог порекла у рукописним песмарицама били су му познати, али нису у потпуности задовољавали његове строге критеријуме чистог језика, народног духа, патријархалног етичког кодекса, државотворног односа према историји, у чијем је средишту косовски завет. Ипак, аутор уочава утицај грађанских песмарица на концепт и терминолошка одређења Вукових зборника, а подвлачи и хотимично затомљавање директног преузимања садржаја и свестан отклон од рукописних песмарица, у чије је порекло и аутентичност Вук сумњао. Из угла данашње фолклористике, игнорисање грађанске поезије сузило је могућност замашнијег истраживања односа усмене и писане ренесансне књижевности.

Два централна поглавља монографије *Орао се вијаше* проучавају песме дугог стиха. Уводно разматрање овог тематског блока сажима резултате истраживања историје и поезике бугарштица и уједно најављује два основна поља интересовања Б. Сувајџића. И када издваја и анализира поједине песме, његова запажања се не исцрпљују у расклапању појединачних сижеа, већ се усмеравају на суштинске, опште одлике овог типа певања. Он се суверено креће кроз опсежну литературу о старим записима, а посебно се задржава на питању порекла бугарштица будући да је принуђен да брани јужнословенски контекст ових песама од актуелних тенденциозних и национално искључивих својатања.

Посебно је занимљив одељак посвећен дешифровању наше најраније забележене песме пером Рођерија де Пачијенце 1497. на југу Италије. Дилему о природи овог записа – осмерачка песма у колу или бугарштица – аутор решава минуциозном структурном анализом стихова, којом открива формулативну епску композициону схему, препознатљиву лексичку бугарштица и несумњиве морфолошке и синтаксичке подударности с језиком песама дугог стиха.

Однос историје и поезије сагледан је упоређивањем перашких, „месних“ бугарштица, њихових десетерачких варијаната и сачуване архивске грађе из XVII и XVIII века у Котору и Задру. Поређење је показало да епска песма настаје у локалној заједници непосредно после важног догађаја, али се не држи доследно стварног предлошка. Догађаји се стилизују, уклапају у епске формуле и прилагођавају жанровским и метричким конвенцијама. Перашке бугарштице су драгоцене управо због могућности разумевања „епске оптике“, која неке реалије прихвата, друге преиначује, а треће необрађене, као сирову грађу, брзо препушта забораву.

Истраживање технике певања и структуре песме аутор употпуњава и интересовањем за релације јунака и сижеа, на примерима *Појевке о Свилојевићу* и бугарштице о женидби Новака вилком. Уклапања ликова Михајла Свилојевића, Марка и Секуле у наизглед необичну хијерархијску схему „три добра јунака“ у којој доминира најмање познати јунак није у потпуности последица превласти сижејног модела. Сувајџић доказује да су поједини елементи епских биографија тројице јунака утицали на редослед у тријади. С друге стране, сижејни модел женидбе јунака вилком потпуно је прилагодио свом обрасцу лик Новака, који је изгубио препознатљива хајдучка обележја.

Даље аутор запажа да ликови жена у бугарштицама не пресликавају социјалну структуру патријархалног друштва. Жене нису друштвено пасивне, ни социјално маргинализоване. Оне су „гиздаве диклице“, „владике“, слободно учествују у одлучивању, имају право на избор, али се често према њима поступа сурово, што је неретко рецидив ритуално-магијског понашања. У прилог томе говори и типолошка сродност бугарштица с тужбалицама и необична подударност портрета и поступака јунакиња с ритуалном праксом и функцијом жене у погребним церемонијама на Балкану од XV до XIX века.

Веома важна карактеристика песама дугог стиха, коју Сувајџић више пута истиче, јесте запретено митско језгро. Оспорава Богишићев став да је у бугарштицама уплив митолошког мали, невидљив. Доказе налази готово у свакој песми. Један од видљивијих је Секулина трансформација у змију. Његова епска биографија трајно је обележена печатом смрти. И други змајевити јунаци изложени су худој срећи, а дуализам добре и лоше среће манифестација је деловања доброг и злог бога. У језичкој сфери пак лексема „бог“ егзистира само као формула смештена у контекст апелативних жанрова (молитва, клетва, заклетва, благослов). Митолошко тумачење варијаната о жени на разбојишту, од бугарштице о Милошу Драгиловићу до *Косовке дјевојке*, разгрће вековне наслаге и открива архаични пагански обред ритуалног опхода којим се обезбеђује прелазак погинулог јунака у други свет.

Показало се да су најбољи чувари древних представа – формуле, и зато аутор посебну пажњу посвећује управо тумачењу оваквих комплексних образаца. Метафора смрти у балади о Марку и Андријашу, *Мајци Марџарији* и песмама о погибији Секуле, исказана формулама „винце од забитја“, „биље непознано“ и „женидба гиздавом девојком“, постала је путоказ ка откривању митско-ритуалног језгра, одговорног за трагично осећање живота којим су проткане бројне бугарштице. Лирска бугарштица *Молишва дјевојчина видовному Боџу* упућује на транспонованье лирског модела у десетерачку баладу о смрти Милоша Драгиловића и песму о смрти мајке Југовића, кроз путеве генезе формуле предсмртних завета. Такође, формула урока, стреле која устрели, функционише као продуктивни образац који се, незнатно измењен, појављује и на стећцима и у сижеу о неуспелој женидби, какав је балада о женидби Милића барјактара. Формуле времена специфичне су координате које паралелно маркирају различите временске равни – митску, сижејну и извођачку. Митска означава време стварања – „то је било кад се и чинило“, сижејно време бугарштица је флексибилно, растеже се и сабија, а извођачка раван постаје приметна кроз уводне „формуле призива“ и завршне „формуле одзива“.

Језичко-стилске особености песама дугог стиха предмет су нарочитог интересовања Б. Сувајџића. Он открива импулсе прецизно распоређених карактеристичних глаголских облика, који тако граде тријадну структуру бугарштитичких строфа. Бугарштице су песме говора (дијалога, монолога, питања, екскламације, благослова, клетве...), у њима су фреквентни апелативни обрасци и конвенције контаката (поздрави, ословљавање), а све их то чини емоционално ангажованим. Спрега различитих чинилаца – морфолошко-синтаксичке структуре, лексике, лиричности, породичног амбијента и специфичне мелодичности одговорна је за баладичан, интиман тон бугарштица. Аутор подсећа да се управо закономерност приближавања фолклорних творевина уметничкој књижевности рефлектовала као трансформација епских форми у баладе, те да је балада прелазна карика од фолклора ка литератури.

Последње поглавље монографије посвећено је нашем најстаријем зборнику – *Ерланџенском рукојису*. Држећи се схеме претходних целина, аутор и овде најпре даје сажет историјат проналажења и дешифровања рукописа, лоцира га у простору и времену, а потом издваја кључне одлике зборника, као што су хетерогена жанровска структура (садржи ласцивне песме, баладе, романсе, новелистичке песме, бајке у стиху, лирске и епске песме) и стилска и језичка неуједначеност.

Међу лирским песмама нарочито издваја хумористичке, по којима је овај зборник препознатљив. Уочава три тематско-мотивске групе: натуралистичке песме у славу живота и путене љубави, шаљиве трагедије о калуђерима и њиховој сексуалности и чулне пародије о везу на гаћама. Закључује да је доминација смешовног, опсценог, опијеност женском лепотом, слободно схватање љубави, ренесансно уздизање физичких порива у песмама *Ерланџенског рукојиса* одгонетка за маргинализовање есхатолошко-сакралне косовске тематике и повод за новелистичко, неубичајено деградрање ликова косовских подвижника, који постају обични љубавници и одступају од традицијом додељених делокруга.

Док косовска тематика није нашла одјека у нашем најстаријем зборнику усмене поезије, реалије хришћанско-муслиманског суживота на простору Војне границе преточиле су се у песме о хајдучима и ускоцима, најзаступљенији слој епике *Ерланџенског рукојиса*. Аутор га сагледава из перспективе типских ликова (харамбаша, барјактар, калауз, чланови хајдучке чете) и карактеристичних сижејних модела (избор харамбаше, отмица девојке, удар на трговце и кириције, деоба плена, сукоб око оружја, спасавање заробљеног друга, хајдучка срећа, избор смрти, зимски лов, четовање преко мора, певање кроз гору, предсмртни завети, смрт јунака и сл.).

Посебно је драгоцено препознавање два примера мартолошке епике, некада много раширеније, а потом потиснуте, будући да су подвижници јунаци који су војевали под заставом туђина. Управо у сличности вазалског положаја Марка Краљевића и Змаја Огњеног Вука Б. Сувајдић налази копчу која спаја њихове ликове, а мартолошку епiku посматра као важну карику која је у извесном историјском периоду потпомогла ширење епске славе јунака заступника завојевача.

Овим Бошко Сувајдић заокружује своја разматрања наших старијих записа, подсећајући на значај дубље и старије традиције и сугеришући да се фолклористичка истраживања не смеју ограничити на вуковски концепт, иако никако не умањује Вуков значај. Потврђује колико класична усмена поезија дугује ранијој епохи, дешифрује слојеве књижевноисторијских палимпсеста, утврђује усмене поетске стратуме и успоставља дијахронијску вертикалу. Комбиновањем прецизне, танане анализе одабраних песама и ширег приступа испитивању поетичких категорија какве су структура, ликови, митско језгро и историјска потка, жанровска повезаност, формулативност, језик и стил, склапа мозаичну општу слику о старијим записима. У њој сумира резултате претходника, коригује их, одлива „ђе је препунано“ и долива где недостаје, те заокружује досадашња испитивања старијег слоја певања. Све то чини нетенденциозно, живо, неосетно уткивајући прецизне судове у песнички језик, а читалац остаје до краја опчињен „чудноватим везом“ његовог израза.

*Др Данијела Р. Пејковић*  
Институт за књижевност и уметност  
Краља Милана 2, Београд  
*petkovic.danijela@yahoo.com*